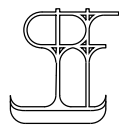

LUOMINEN
VARHAISKRISTILLISESSÄ TEOLOGIASSA

SUOMEN PATRISTISEN SEURAN
VUOSIKIRJA

TOIMITTANUT
JUSSI JUNNI

STUDIA PATRISTICA FENNICA 5

Copyright:
Suomen patristinen seura ry

Julkaisuvuosi:
2016

ISBN 978-952-68145-8-2 (nid.)
ISBN 978-952-68145-9-9 (PDF)
ISSN: 2341-7447 Studia Patristica Fennica

Kannen kuva:
Wikimedia Commons

Toimitus ja taitto:
Jussi Junni

Kirjassa julkaistut artikkelit on vertaisarvioitu.

Julkaisija:
Suomen patristinen seura ry
PL 66, 00751 HELSINKI
<http://www.suomenpatristinenseura.fi/>

Paino:
Picaset Oy

FILONISIA REUNAMERKINTÖJÄ

SAMI YLI-KARJANMAA

TEOLOGIAN TOHTORI
HELSINGIN YLIOPISTO

Esitän tässä artikkelissa valikoituja kahta edeltävää artikkelia koskevia täydentäviä huomioita erityisesti Filon Aleksandrialaisen (n. 20 eKr. – 50 jKr.) ajattelun näkökulmasta. Tämän erittäin tuotteliaan juutalaisen eksegeetin vertauskuvalliset raamatuntulkinnat olivat tärkeitä monille kirkkoisille.¹ Erytisesti tämä koskee platonismiin myönteisesti suhtautuneita isiä, sillä vaikka Filon ei itse ollut mikään varsinainen filosofi, hänen raamatuntulkintansa oli hyvin filosofisesti, tarkemmin sanottuna keskiplatonistisesti, suuntautunutta.² Filonista on käytetty jopa nimitystä ”aleksandrialaisen teologian perustava hahmo”.³ Luomisen teologian kannalta hänen kiintoisin teoksensa on eittämättä *De opificio mundi*.⁴ Se on ainoa häneltä säilynyt Genesisin 1. lukuun niin sanottuna primääritekstinä kommentoitu teos, mutta luvun eksegeesiä sekundääritekstinä sisältyy jonkin verran hänen muihin teoksiinsa.⁵

- 1 Tässä yhteydessä en voi juuri esitellä aihepiiriä koskevaa laajaa tutkimuskirjallisuutta. Viittaan erityisesti David T. Runian kirjaan *Philo in Early Christian Literature: A Survey* (Runia 1993) ja siellä oleviin viitteisiin. Lisäksi *Studia Philonica Annual* julkaisee kattavia ja informatiivisia kirjallisuusluetteloita, joita Brill julkaisee kootusti nimekkeellä *Philo of Alexandria: An Annotated Bibliography*. Viimeisin ulottuu vuoteen 2006. Filonin säilyneen tuotannon volyymi on samaa kokoluokkaa kuin Vanhan testamentin.
- 2 Filonista stoalais-, aristoteelis- ja pythagoralaisvaikutteisen keskiplatonismin edustajana ks. Dillon 1996, 139–183.
- 3 Annala 2001, 39.
- 4 Teoksen perusteellinen kommentaari on Runia 2001.
- 5 Filon kirjoitti kolme erilaista Pentateukin kommentaarisarjaa (hyvä yleisesitys on Royse 2009). Kullakin teoksella on niissä tietty pohjateksti – joka vaihtelee yksittäisestä jakeesta kokonaiseen kirjaan – eli primääriteksti, jonka kommentoinnissa Filon sitten käyttää

AUGUSTINUKSEN TULKINTA GENESIKNEN ENSIMMÄISESTÄ JAKEESTA

Jussi Junni aloittaa artikkelinsa Augustinuksen luomisteologiasta. Tarkasteltaessa sitä Filonin ajattelua vasten jää näiden kahden ajattelijan leikkauspisteeseen eräs kolmas: Milanon piispa Ambrosius. Kirkkoisista juuri Ambrosius hyödyntää Filonia kaikkein laajimmin ja yksityiskohtaisimmin.⁶ Kuvaavaa on, että vaikka Ambrosius kirjoitti latinaksi, häntä voidaan käyttää jopa Filonin teosten tekstikritiikissä.⁷ Ambrosiuksen läheinen suhde Filoniin on varsin kiinnostava seikka tarkasteltaessa Augustinuksen luomisteologiaa. Antakaamme hänen itse kertoa, millaisen vaikutuksen Ambrosiuksen Vanhan testamentin vertauskuvallinen eksegeesi häneen teki:

Kun minä aikaisemmin olin luullut, että katolisen uskon puolesta ei manikelaisten väitteitä vastaan kyetty sanomaan mitään, minä nyt tulin siihen käsitykseen, että tähän uskoon saattoi aivan häpeämättä liittyä, varsinkin kun minä kuulin, kuinka [Ambrosius] selitti Vanhasta Testamentista yhden ja toisenkin sellaisen kohdan, jotka minulle, kun olin ymmärtänyt ne kirjaimellisesti ja kirjain oli minut kuolettanut, olivat jääneet arvoituksellisiksi.⁸

Ambrosiuksen tavoin myös Augustinus mainitsee Filonin vain kerran ja silloin kriittiseen sävyyn.⁹ Tämä ei kuitenkaan anna tyhjentävää kuvaa hänen suhtautumisestaan Filoniin, sillä hän myös hyödyntää tämän teoksia omissaan. Genesisken alkulukujen osalta on mainittava erityisesti *Tunnustukset* ja *De genesi ad litteram*, joissa Augustinus ”epäilemättä” käyttää Filonin teoksia.¹⁰

muita eli ns. sekundääritekstejä, nekin yleensä Pentateukista. Laajinta sekundäärijakeiden käyttö on sarjoista mittavimmassa eli *vertauskuvallisessa kommentaarissa*, joka kommentoi osia Genesiskestä, ei kuitenkaan 1. lukua.

6 Ambrosiuksesta ja Filonista katso Runia 1993, 290–311. Nimeltä edellinen mainitsee jälkimmäisen vain kerran (*De paradiso* IV, 25) ja silloinkin kriittisesti. Augustinuksesta ja Filonista ks. Runia 1993, 320–330.

7 Vain yhtenä esimerkkinä mainittakoon Ambrosiuksen eri teosten käyttö Filonin *De fuga et inventione* -teoksen tekstikritiikissä. Ks. Cohnin ja Wendlandin Filonin teosten kriittinen tekstilaitos, osa 3, s. 110–155.

8 *Confessiones* V, 14; hyvin samankaltaisesti VI, 4. Käyttämäni käännökset ilmenevät kirjallisuusluettelosta tai ovat omiani (minkä mainitsen erikseen).

9 *Contra Faustum* XII, 39.

10 Runia 1993, 325.

Esimerkki tulkinnoista, joita on kiintoisa verrata Filoniin on Augustinuksen näkemys Genesisin ensimmäisestä jakeesta *Tunnustusten* 12. kirjassa. Kuten tunnettua, Genesis ei mainitse, että Jumala olisi ensin luonut aineen, josta hän teki taivaan ja maan. Augustinus haluaa kuitenkin sulkea pois ajatuksen ikuisesta alkumateriasta vedoten jakeeseen Gen. 1:1, ”Alussa loi Jumala taivaan ja maan.” Tämä taivas *ei* Augustinuksen mukaan ollut se, josta puhutaan jakeissa 6–8, vaan: ”Olit näet jo tehnyt taivaankin ennen kaikkia aikoja, mutta *taivaallisen* taivaan” ja vastaavasti ”maa, jonka olit tehnyt, oli muodotonta ainetta”. Hän jatkaa varsin platoniseen sävyyn: ”tästä muodottomasta, tästä miltei olemattomasta Sinä olit tekevä kaiken sen, mikä muodostaa maailman, mutta muuttuvaisen maailman”.¹¹ Jumalasta riippumattoman aineen ongelma on näin ratkaistu.

Mutta entä ”taivaallinen taivas”? Augustinuksen lähtökohta on jakeen Ps. 115:16 ”Herran taivas” – ”jota emme silmillämme erota”, kuten hän lisää.¹² Kiintoisasti kyseinen taivas ”on jonkinlainen henkinen (*intellectualis*) luomus” ja ”ulkopuolella kaikkien ajan muutosten ja vaihteluiden”.¹³ Filon puolestaan tulkitsee jakeen Gen. 1:1 maan ja taivaan aineettomien *ideoiden* synnyksi platonisessa mielessä.¹⁴ Maan osalta Augustinuksen tulkinta siis poikkeaa täysin Filonin esittämästä, mutta aistien ulottumattomissa olevan taivaan on nähty periytyvän Filonilta.¹⁵ Tämä myös kerran käyttää edellisestä nimitystä ”taivaan taivas”.¹⁶

11 *Confessiones* XII, 8. Vrt. Annalan lainaama ontologinen distinktio kohdassa *Timaios* 27^d–28^a (s. 35): ” Käsitykseni mukaan on ensinnäkin tehtävä seuraava erottelu: mikä on se, joka on aina (τὸ ὄν ἀεί) ja jolla ei ole syntyä (γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον), ja mikä taas on se, joka on aina syntymässä (τὸ γινώμενον) ja joka ei koskaan ole (ὄν δὲ οὐδέποτε)? (27^{d5}–28^{a1}).”

12 *Confessiones* XII, 2.

13 *Confessiones* XII, 9. Vastaavasti XII, 13. ”Yliaistillinen” (XII, 17) on parempi käänös kuin ”henkinen”.

14 *De opificio mundi* 29, 36. Annalan mainitsemaa (s. 37) ”järjellä käsitettävään maailmaan” viittaavaa termiä κόσμος νοητός käyttää säilyneessä kirjallisuudessa ensimmäisen kerran Filon; ks. *De opificio mundi* 15 ja Runia 2001, 136.

15 Tässä yhteydessä ei ole tarpeen ottaa kantaa siihen, onko kyseessä todella suora Filonin vaikutus. Olennaista on, että näin voi olla ja että Augustinuksen tulkinta on tältä kannalta kiintoisa. Runia 1993, 325 mainitsee tutkijoita, joiden kannat menevät asiassa ristiin, mutta jotka ovat kuitenkin yksimielisiä platonisesta vaikutuksesta.

16 *De specialibus legibus* 1.302. Ilmaus on peräisin jakeesta Deut. 10:14.

Filon ja Augustinus ovat yhtä mieltä siitä, että Genesisissä kuvattu fyysisen maailman luominen tapahtui valmista alkumateriaa hyödyntäen.¹⁷ Kohdassa *De opificio mundi* 8 Filon kuvaa ”filosofian huipulle” edenneen Mooseksen näkemystä näin: ”Olemassaolevien asioiden joukossa on aivan väistämättä oltava toisaalta aikaansaava prinssiippi – synnä –, toisaalta passiivinen. Ja tuo aktiivinen on kaikkeuden Mieli.”¹⁸ Tämän passiivisen prinssiipin olemassa olo ei estä Filonia viittaamasta useita kertoja luomiseen *olemattoman* olevaksi saattamisena: luodessaan maailman Jumala ”toi maailman esiin olemattomasta (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι – ἀνέφηνε)”¹⁹

Filonin postuloima alkusubstanssi samaistuu Pauli Annalan edellä *Timaioksen* yhteydessä käsittelemään vastaanottavaan prinssiippiin, joka yhdessä demiurgin ja tosiolevaisten ideoiden kanssa muodostaa dialogin luomisfilosofian ”trinitaarisen” rakenteen.²⁰ Kyseinen prinssiippi voidaan dialogin perusteella ymmärtää painottaen joko sen materiaalista (ks. kohdassa 50^{a-c} annetut esimerkit) tai tilallista (χώρα, 52^a) luonnetta. Kuten Annalan doksografinen katsaus osoittaa, ensin mainittu painottuu myöhemmässä traditiossa.²¹ Esimerkiksi Alkinoos valitsee päätermikseen vastaanottavalle prinssiipille sanan ὕλη ’aineen’ merkityksessä (Διδασκαλικός 8.1). Hän kuitenkin luettelee heti tämän jälkeen Platonin *samalle asialle* antamat nimitykset (8.2), mukaan lukien myös χώρα, joten en ole Annalan kanssa samaa mieltä siitä, että ”[v]astaanottava prinssiippi eli juuri ὕλη ei ole Alkinooksen mukaan

17 Augustinuksen mukaan kyseessä oli ”jonkinlainen muodoton, epämääräinen massa” (*Confessiones* XII, 3).

18 Filonin tekstien käännökset ovat omiani. Seuraan tässä Cohnista ja Wendlandista sekä Runiasta poiketen lukutapaa, jossa neljässä käsikirjoituksessa esiintyvä ὡς-konjunktio otetaan mukaan: ἀναγκαιότατόν ἐστιν ἐν τοῖς οὖσι τὸ μὲν εἶναι δραστήριον ὡς αἴτιον, τὸ δὲ παθητόν. Ks. Runia 2001, 115–116.

19 *De vita Mosis* 2.267; hieman eri tavoin 2.100 sekä *De specialibus legibus* 4.187 ja *Quaestiones in Genesim* 2.13^b, joissa kaikissa on objektina τὰ μὴ ὄντα.

20 Ks. esim. s. 39: ”Lainatuissa jaksoissa 28^{a-b} ja 29^{d-e} esiintyvät kaikki platonisen luomisfilosofian elementit: (1) syntymätön ja aina samana pysyvä tosiolevaisten ideoiden muodostama ja järjellä käsitettävä todellisuus, (2) jatkuvassa syntymisen ja tulemisen tilassa oleva ja aistein havaittava todellisuus ja (3) kolmantena syntymisen vaikuttava syy, luomisen agentti, josta Platon käyttää kansanomaista ilmaisua ’demiurgi’, arkisessa elämässä tarvittavia käyttöesineitä valmistava käsityöläinen.”

21 Ks. yllä, s. 39–44.

Timaios-dialogin χώρα²². Vaikka Alkinooksen ymmärrys ko. prinssiipistä on aineellinen, kyseessä ei ole mikään kappale itsessään vaan potentiaalisesti (δύναμις), samoin kuin pronssi aineena on *potentiaalisesti* patsas, mutta aktuaalisesti vasta saatuaan patsaan muodon (τὸ εἶδος).

Annalan katsausta voidaan täydentää Filonin osalta toteamalla, että hänen tarkoittamansa trinitaarisuus esiintyy tällä varsin lievästi.²³ Aikansa platonismin mukaisesti hänkin painottaa kolmannen prinssiipin *aineellista* tulkintaa.²⁴ Hän ei omista sille paljontaan itsenäistä huomiota, mutta muuttamalla tekstikohdassa voidaan nähdä alluusio *Timaiokseen*. Filon esimerkiksi sanoo, että epäjärjestyksen ja ominaisuudettomuuden tilassa ollut ”substanssi (οὐσία) – – vastaanotti (ἐδέχετο) muutoksen kohti järjestystä ja ominaisuuksia”.²⁵ Alkinooksen tavoin Filonkin katsoi, aristoteelista ajattelua seuraten, että kaikki aistikohteet olivat alkusubstanssissa potentiaalisesti.²⁶

CREATIO EX NIHILO -OPPI

Edellä siteeratun Filonin ἐκ τοῦ μὴ ὄντος -ilmaisun kannalta on kiintoisaa tarkastella hieman lähemmin mitä Junni sanoo kieltosanojen μὴ ja οὐ erosta suhteessa *creatio ex nihilo* -oppiin.²⁷ Junni seuraa Chadwickiä, jonka mukaan edellinen tarkoittaa jotain, jonka olemattomuus ei ole absoluuttista vaan suhteellista. Chadwick ei kuitenkaan perustele tätä jaottelua. Hän viittaa kolmeen Clemens Aleksandrialaisen tekstikohtaan sanoen niissä esiintyvän ilmaus

22 Ks. s. 42.

23 Aihetta käsittelee Runia 1986, 283–291. Hänen mukaansa Filon hyödyntää jaksoa *Timaios* 48–53 huomattavan vähän eikä viittaa siihen juuri koskaan, vaikka epäilemättä oli siitä tietoinen (s. 287).

24 Runia 1986, 290–291.

25 *De opificio mundi* 22. Vertaa Platonin ὑποδοχή (49^a) ja δέχουμι-verbin käyttö (50^{b-c}). Ks. Runia 1986, 291.

26 *De opificio mundi* 22. Alkinooksesta ks. viite 21.

27 ”Näillä kahdella ilmaisulla nimittäin on Chadwickin mukaan olennainen ero: jos Jumala luo ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, hän luo oman luomisideansa mukaan muovaamalla sellaista periaatteessa olemassa olevaa ainetta (ὕλη), jolla ei vielä ole muotoa. Jos hän taas luo ἐξ οὐκ ὄντος, luominen tapahtuu todella tyhjistä, jostakin vielä ei-olevasta.” (Junni, s. 20; viitteenä Chadwick 1966, 46.)

”*ek me ontos*” – joka tarkasti ottaen on vain yhdessä.²⁸ Näitä on täydennettävä kohdalla *Stromata* 2.16.74.1, jossa Clemens käsittelee näkemystä, jonka mukaan ihmiset luotiin ”olemattomista” (ἐκ μὴ ὄντων). Clemens täsmentää tämän tarkoittavan asioita, joita ”ei ollenkaan (t. todellisuudessa) ollut edes olemassa” (οὐδ’ ὄλωσ ὄν). Tämä sanan οὐ(δέ) käyttö ei tue Chadwickin erottelua, koska jos οὐ-sanaa täytyy täsmentää adverbilla ὄλωσ, jotta se vastaisi sanaa μὴ, se ilmaisee *heikompa* (t. epätodellisempaa) olemattomuutta kuin viimeksi mainittu.²⁹

Chadwick jatkaa toteamalla, että Filon oli käyttänyt hyvin samanlaista kieltä maailman luomisesta kuin Clemens.³⁰ Hänen antamissaan neljässä tekstikohdassa esiintyvät sekä Clemensin käyttämä monikollinen ἐκ μὴ ὄντων että sama ilmaus yksikössä, nyt artikkelilla varustettuna.³¹ Kohdista kaksi on kuitenkin hieman toisenlaisia; niissä Filon ei käytä prepositiota ἐκ vaan sanoo Jumalan tehneen ”olemattomat” (τὰ μὴ ὄντα).³² Miten tämä tulisi ymmärtää? Ilmaisuu on täsmälleen sama kuin Junnin mainitsemisissa Paavalin kirjeissä, Room 4:17 ja 1. Kor. 1:28.³³ Näistä Roomalaiskirjeen kohtaan saat-
taa mielestäni sisältyä alluusio maailman luomiseen: Jumalaa luonnehditaan

28 *Stromata* 5.14.92.4. Kaksi muuta ovat 5.14.89.6 ja 5.14.126.2, joista jälkimmäisessä puhutaan syntymisestä ”olemattomista” (siis monikossa: τὴν ἐκ μὴ ὄντων γένεσιν). Edellisessä Clemens taas sanoo alkumaterian olleen Platonin mukaa ”olematonta” (μὴ ὄν). Kuten Junni toteaa (s. 21), Clemens sanoo tässä aineen olevan ”ilman ominaisuuksia (ἄπειον) ja muotoa (ἀσχημάτιστον).” Konteksti on Timaioksen leimaama, mutta adjektiivit ἀσχημάτιστος ja ἄπειος eivät esiinny dialogissa. Sen sijaan ne löytyvät Filonilta alkumaterian attribuutteina kohdassa *De somniis* 2.45. Clemens viittaa samassa yhteydessä myös jakeeseen Gen. 1:2. Kohta on hyvä esimerkki ilmiöstä jota on kutsuttu Clemensin harjoittamaksi Raamatun lukemiseksi ”Platonin ja Filonin linssien läpi” (Runia 1993, 156).

29 Aristoteles käyttää ilmauksia ἐκ μηδενός, ἐκ μὴ ὄντος, ἐκ μὴ ὄντων, ἐξ οὐδενός, οὐκ ἐξ ὄντων ja ἐξ οὐκ ὄντων tekemättä niiden välille mitään eroa (*De Melisso* 974^b27–975^a15).

30 Chadwick 1966, 47.

31 Kohdat ovat *Legum allegoriae* 3.10 ja juuri puheena ollut *De vita Mosis* 2.267.

32 *Quis rerum divinarum heres sit* 36 ja *De fuga et inventione* 46 (viite on väärin; pitäisi olla *De mutatione nominum* 46). Ilmaisuu on siis samankaltainen kuin kolmessa alaviitteessä 20 mainitussa kohdassa.

33 ”Esimerkiksi Roomalaiskirjeessä (4:17) Paavali kirjoittaa ’olemattomasta olemaan kutsuttavista’ ja 1. Korinttilaiskirjeessä (1:28) ’tyhjäksi tehtävistä’. Näiden jakeiden varsinaisen sisältö ei kuitenkaan käsittele maailman luomista.” (Junni, s. 20.)

siksi, ”joka tekee kuolleet eläviksi ja kutsuu olemattomat olemaan.”³⁴ Tätä voi verrata Filonin yhteen kuvaukseen maailman luomisesta: Jumala ”kutsui olemattomat olemiseen.”³⁵ Jos ymmärrämme tämän kutsumisen samoin kuin pseudo-Johannes Khrystostomos, voimme nähdä siinä viitteen luvussa Gen. 1 toistuviin imperatiiveihin: ”tulkoon taivaankansi” (j. 6), ”kokoontukoot vedet” (j. 9), ”kasvakoon maa” (j. 11) ja ”viliskööt vedet” (j. 20).³⁶ Filonin kohdalla tiedämme, ettei tämä olevalaksi kutsuminen tarkoittanut muodon omaavien kohteiden luomista tyhjästä vaan muodottomasta alkusubstanssista, mutta Paavalin osalta emme mielestäni voi tehdä tällaista päätelmää pelkän kieltoisanan valinnan perusteella.

Mitä tulee jakeeseen 2. Makk. 7:28 (”Jumala ei tehnyt [maailmaa] olevista asioista”), ajattelen, että *creatio ex nihilo* on tässä ilmaistu paremminkin ”not – – in a very exact form” kuin ”selvästi”.³⁷ Silti oppi saattaa olla nimenomaan kyseisen jakeen ”tulkinta”, kuten Wolfson esittää.³⁸ Hänen mukaansa ensimmäinen tällainen tulkinta esiintyy *Hermaan paimenessa*: Jumala on ”kaiken luonut ja valmistanut ja tehnyt kaiken olemattomasta niin että se nyt on olemassa”.³⁹ Sangen kiintoisasti kreikankielinen ilmaus kuuluu ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα.⁴⁰ Wolfson ei siis tee samanlaista eroa kieltosanojen välillä kuin Chadwick. Vielä mielenkiintoisempaa on, että jos tämä todella on *ex nihilo* -opin ensimmäinen varsinainen ilmentymä, meidän on, paradoksaalista kyllä, syytä etsiä opin juuria paremminkin Filonilta kuin 2. Makkabilaiskirjasta. Fraasi ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι esiintyy nimit-

34 Nestle-Aland antaa marginaalissa paitsi 1. Korinttilaiskirjeen kohdan, myös jakeet Jes. 48:13 ja 2. Baruk 48:8; kummassakin on viittaus maailman luomiseen.

35 *De specialibus legibus* 4.187. Siis καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα (Paavali) vs. τὰ γὰρ μὴ ὄντα ἐκάλεσεν εἰς τὸ εἶναι.

36 *In quatruiduanum Lazarum* 50.643.43.

37 Schwartz 2008, 312 vs. Junni, s. 20. Huomattakoon, että οὐκ ἔξ ὄντων on yksi Aristoteleen käyttämistä synonyymisistä ilmaisuista (ks. alaviite 28).

38 Wolfson 1976, 355.

39 *Hermaan paimen* 26.1. Wolfson viittaa myös ilmaisun ”myöhäisimpään” esiintymään Johannes Damaskolaisella (joka käyttää sitä peräti 49 kertaa, aina kieltoisanalla μὴ).

40 Wolfsonin mukaan kursivoimani kohdan (jonka hän kääntää ”from the nonexistent”) kaksi viimeistä sanaa tarkoittavat ”nothing”. Ensimmäisiksi *eksplisiittisiksi* viittauksiksi maailman luomiseen ”ei-mistään” hän s. 356 antaa Hippolytoksen *Refutatio omnium haeresium* X, 33.8 (ἐξ οὐδενός) ja Tertullianuksen *Adversus Marcionem* II, 5 (”de nihilo”).

täin ensimmäisen kerran juuri hänellä.⁴¹ Hän käyttää sitä kuudesti: kolmesti Jumalan luomistyöstä, kahdesti vanhemmista – jotka saattavat lapsia olemattomista oleviksi – ja kerran spekulatiivisesti ihmiskunnan ollessa subjektina.⁴²

ALKUMATERIAN JÄRJESTÄMINEN JA SEN ALKUPERÄ

Kuten Junni toteaa, Filon toisintaa Platonin *Timaiosta* omassa luomisen teologiassaan.⁴³ Esimerkiksi kaoottisen alkumaterian järjestämisestä hän sanoo *De plantatione* -teoksen kohdassa 3:⁴⁴

Sillä kun maailmanluoja alkoi antaa muotoa olevalle (ὄσῳ) – joka itsessään oli epäjärjestynyt ja sekoittunut (συγκεχυμένην) – *ajamalla sitä järjestykseen epäjärjestyksestä ja sekoittuneisuudesta erillisyyteen*, hän juurrutti maan ja veden keskelle, kun taas ilman ja tulen ”puut”⁴⁵ hän veti ylös keskialueesta, ja ympärillä olevan eetterin vyöhykkeen hän lujitti kaiken sisäpuolella olevan rajaksi (ὄρον) ja vartijaksi, mistä syystä sitä ilmeisesti kutsutaan taivaaksi (ὀβρανός).⁴⁶

Kursivoitu osa, εἰς τάξιν ἐξ ἀταξίας καὶ ἐκ συγχύσεως εἰς διάκρισιν ἄγων, on lähes suora sitaatti *Timaioksen* kohdasta 30^a – εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας, missä kohteena on ”kaikki mikä oli näkyvää”. *Timaios* ei kuitenkaan ollut Filonin kosmologian ainoa lähde. Esimerkiksi eetteri ei Platonilla esiinny selvästi viidentenä elementtinä (*Timaioksessa* se on ainoassa esiintymässään kaikkein kirkkaimman ilman nimitys, 58^d), mutta eetterin ja taivaan samaistuminen esiintyy (*Faidon* 109^c).

41 Aristoteles oli käyttänyt ilmaisua ἐκ τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὸ εἶναι (*De generatione animalium* 778^{b28}).

42 Jumala: *De vita Mosis* 2.100, *De specialibus legibus* 4.187, *Quaestiones in Genesim* 2.13^b; vanhemmat: *De specialibus legibus* 2.2 (objekti maskuliinissa), 2.225; ihmiskunta: *De opificio mundi* 81. Lapsia koskeva esimerkki osoittaa hyvin, että kyse ei ole tyhjistä luomisesta, koska pythagoralais-platoniset opit sielun pre-eksistenssistä ja jälleensyntymisestä olivat osa Filonin ajatusmaailmaa (ks. Yli-Karjanmaa 2015, erityisesti s. 104–106).

43 ”*Timaios*-myytin toisinto näkyy Filonin ajattelussa siinä, miten Jumala luo aistein havaittavan maailman jäljittelemään mielessään olevaa täydellisen maailman ideaa; maailma on jumalallisen kuvan kopio (μίμημα θείας εικόνας).” (Junni, s. 14; viite *De opificio mundi* 25.) *Timaioksen* merkityksestä Filonille ks. Runian *magnum opus* aiheesta (Runia 1986).

44 Vastaavasti myös *De opificio mundi* 21–22 ja *Quaestiones in Genesim* 1.55.

45 Kyseessä on jakeen Gen. 9:20 (”Nooa – – istutti viinitarhan”) eksegeesi, jonka Filon aloittaa käsittelemällä Jumalaa maailmankaikkeuden ”istuttajana”.

46 Vrt. Junnin artikkelin kuva 1, s. 9.

Vaikka näkyvä kosmos ei Filonin mukaan tullut luoduksi tyhjästä, on hänenkin ajattelussaan – aivan samoin kuin Augustinuksella – nähdäkseni mahdotonta, että maailman luomiseen käytetty materia olisi ollut viime kädessä Jumalasta riippumatonta. Toisin kuin Augustinus, Filon ei kuitenkaan missään täysin selvästi määrittele alkumaterian alkuperää eikä viittaa mihinkään Raamatun jakeeseen tuon substanssin luomisen kuvauksena; se yksinkertaisesti oli jo olemassa ennen maailman luomista. Vai voidaanko näin sittenkään sanoa? Edellyttähän adverbi ”ennen” aikaa, ja – kuten Filon toteaa Junnin siteeraamassa kohdassa *De opificio mundi* 26 – ei aikaa ollut olemassa ”ennen” maailman luomista.⁴⁷ Vertauskuvaa käyttäkseni: jos aika esitettäisiin elokuvana, sen ensimmäisessä ruudussa nähtäisiin Jumala jo työstämässä alkumateriaa, jonka synnystä filmi ei yksinkertaisesti kerro mitään. Tällöin on vaikea myös puhua aineen luomisesta, ts. luomisen tapahtumasta, koska tämäkin edellyttää ajan kulumista: ensin ainetta ei ollut ja sitten se luotiin. Vastaavasti se, että Filon *De providentia* -teoksen 1. kirjan kohdassa 8 sanoo, ettei ollut aikaa, jolloin aine ei olisi ollut Jumalan järjestämää, ei käsittele alkumaterian alkuperää.⁴⁸

Junnin mukaan *Legum allegoriae* 2.2 (”ennen luomista ei Jumalan kanssa ollut mitään”) viittaa siihen, että aine oli Filonin mukaan luotua.⁴⁹ Edellä juuri käsiteltyjen näkökohtien lisäksi myös jatko (”eikä myöskään maailman synnyttyä mikään kuulu samaan luokkaan [συντάττεται] hänen kanssaan”) kuitenkin heikentää mahdollisuuksia tulkita kohta hänen tarkoittamallaan tavalla. Selväksi tulee kuitenkin se, että Jumala on vertaansa vailla eikä alkumateria – edes luomaton – voi muodostaa Jumalan kanssa samalla tasolla olevaa prinsiippiä, vaikka juuri tästä Filonia myöhemmin epäiltiin.⁵⁰

47 Junnin paikoin vapaahko mutta asiallisesti tarkka käännös (s. 15) kuuluu: ”Mooses sanoo myös: ’Alussa Jumala loi taivaan ja maan.’ Se merkitsee, että alku ei ole, kuten jotkut ajattelevat, suhteessa aikaan. Sillä ennen maailmaa aikaa ei ollut olemassa, vaan se on tullut olevaksi samanaikaisesti maailman kanssa, tai sen jälkeen.”

48 Toisin Dillon 1996, 158, joka katsoo kohdan tarkoittavan, että maailma ja aine ovat samalla tavoin Jumalasta riippuvaisia.

49 Junnin (s. 20) käännös alkukielen lauseelle οὔτε πρὸ γενέσεως ἤν τι σὸν τῷ θεῷ on ”ennen luomista ei Jumalan rinnalla ollut mitään” (kursivointi lisätty), mutta kyse on siitä, ettei ylipäänsä mitään ollut – myöskään mitään alempiarvoista.

50 Tässä yhteydessä voidaan mainita 1200-luvulta peräisin olevassa käsikirjoituksessa Monacensis graecus 459 olevat 1400-luvulta peräisin olevat kriittiset reunahuomautukset.

Chadwick viittaa kahteen muuhun Filonin tekstikohtaan, joiden hän katsoo implikoivan, että Jumala loi alkumaterian.⁵¹ Toinen niistä on *De providentia* 2.50, joka on säilynyt kreikaksi Eusebioksella:⁵² ”Jumala arvioi maailman luomiseen [tarvittavan] riittävän aineen (ὕλη) niin ettei sitä ollut liian vähän eikä liikaa.” Vaikka tässäkin törmätään samaan ajan kulumista koskevaan ongelmaan kuin edellä, kohta kuitenkin luo selvän kausaaliyhteyden Jumalan ja alkumaterian välille.

Toinen kohta on *De somniis* 1.76: ”Kun Jumala synnytti kaiken mitä on, hän ei pelkästään saattanut sitä näkyväksi vaan myös teki sen mitä aiemmin ei ollut. Hän ei ollut pelkkä demiurgi vaan myös luoja.”⁵³ Tässä alkumaterian synnyn osalta kriittiseksi muodostuu sanojen δημιουργός ja κτίστης tarkoitteiden välinen ero. Ensin mainittu voi viitata niin työstämiseen kuin luomiseenkin, ja samoin jälkimmäinen sekä rakentamiseen että olevaksi tekemiseen. Kontekstin perustella voimme kuitenkin päätellä jälkimmäisen olevan jotain enemmän kuin edellisen, jolloin on vaikea kuvitella muuta vaihtoehtoa kuin että demiurgi tarkoittaa alkumaterian muovaajaa, luoja sen olemassa olevaksi tekijää.

Kohdan *De opificio mundi* 8 ympärillä on pitkä närkästyneen sävyinen kommentti – esimerkiksi: ”Et kai, hyvä ystävä, sano alkuprinsippejä olevan kaksi?! (οὐκοῦν ὃ φιλεῖ δύο ἀρχαὶ κατὰ σέ)”. Kirjoittaja ehdottaa Filonin tekstin muuttamista ikuisen materian opin kannattajien hiljentämiseksi! Ks. http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00011602/image_342. Kyseisiä kommentteja löytyy auki kirjoitettuna Cohnin ja Wendlandin kriittisen tekstilaitoksen osan 1 sivuilta vi–vii.

51 Chadwick 1966, alaviite 70 s. 142

52 *Praeparatio evangelica* VII, 21.1. Filonin koottujen teosten englanninnos (osa 9) sisältää sen *De providentia* -teoksen fragmenttina 1. Kokonaisuutena teos on säilynyt vain 500-luvulla tehtynä armeniankielisenä käännöksenä.

53 ὁ θεὸς τὰ πάντα γεννήσας οὐ μόνον εἰς τοῦ φανέος ἤγαγεν, ἀλλὰ καὶ ἄ πρότερον οὐκ ἦν, ἐποίησεν, οὐ δημιουργὸς μόνον ἀλλὰ καὶ κτίστης αὐτὸς ὤν.

LÄHTEET

Aristoteles

- *Aristotelis qui fertur de Melisso Xenophane Gorgia libellus*. Abhandlungen der königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Philosoph.-hist. Kl. Ed. H. Diels. Berlin: Reimer, 1900
- *Aristotelis de generatione animalium*. Ed. H.J. Drossaart Lulofs. Oxford: Clarendon Press, 1965

Augustinus

- *Confessiones*. PL 32.
- *Tunnustukset*. Kristikunnan klassikkoja 1. Suom. Otto Lakka ja Yrjö-Otto Lakka. Helsinki: SLEY-Kirjat 1981.

Clemens Aleksandrialainen

- *Stromata*. 2 vols. Ed. L. Früchtel, O. Stählin, and U. Treu. GCS 17.

Eusebios Kesarealainen

- *Praeparatio evangelica*. GCS 43.1–2.

Filon

- *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*. Ed. Leopold Cohn, Paul Wendland and Siegfried Reiter. 6 vols. Berlin: Reimer, 1896–1915.

Platon

- *Phaedo*. Platonis opera, vol. 1. Ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press, 1900.
- *Timaeus*. Platonis opera, vol. 4. Ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press, 1902.

pseudo-Johannes Khrysostomos

- *In quadriduanum Lazarum* (= *Contra Anomoeos*, homilia 9) PG 48, 779–784.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Annala, Pauli

2001 Antikkin teologinen perintö. 2., korjattu painos. Helsinki: Yliopistopaino.

Chadwick, Henry

1966 Early Christian Thought and the Classical Tradition: Studies in Justin, Clement, and Origen. Oxford: Oxford University Press.

Dillon, John

1996 The Middle Platonists: 80 B.C. to A.D. 220. Revised edition with a new afterword. London: Duckworth.

Royse, James R.

2009 "The Works of Philo." Pages 32–64 in The Cambridge Companion to Philo. Ed. Adam Kamesar. Cambridge: Cambridge University Press.

Runia, David T

1986 Philo of Alexandria and the Timaeus of Plato. *Philosophia Antiqua* 44. Leiden: Brill.

1993 Philo in Early Christian Literature: A Survey. Minneapolis: Fortress.

2001 On the Creation of the Cosmos According to Moses: Introduction, Translation, and Commentary. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Schwartz, Daniel R

2008 2 Maccabees. Berlin: de Gruyter.

Wolfson, Harry Austryn

1976 The Philosophy of the Kalam. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Yli-Karjanmaa, Sami

2015 Reincarnation in Philo of Alexandria. *Studia Philonica Monographs* 7. Atlanta: Society of Biblical Literature.